

ВИЯВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Проблему нашого дослідження зумовило те, що в психолого-педагогічній літературі є велика кількість праць, присвячених теоретичному та експериментальному дослідженню проблем індивідуальних стилів та стилів професійної діяльності. Проте лише невелика їх частина присвячена саме стилям професійної діяльності практичних психологів. Ще менше уваги приділено психологічним характеристикам стилю професійної діяльності практичних психологів.

Слід відмітити, що в психолого-педагогічній літературі більш висвітлені такі основні питання, як:

1) виділення параметрів індивідуального стилю діяльності (В.І. Моросанова, В.С. Мерлін, С.О. Клімов, В.П. Кузьмін, М.Р. Щукін та інші);

2) вивчення організації стилів професійної діяльності, закономірностей їх розвитку й функціонування (В.О. Толочек, А.К. Маркова, В.Д. Шадріков, М.Р. Щукін та інші);

3) зв'язок стилів професійної діяльності з іншими психологічними особливостями особи (О.В. Лібін, С.О. Дружилов, Л. Вяткін, А.О. Кірсанов та інші) і т.п.

Стан розробки проблеми виявлення психологічних характеристик стилю професійної діяльності коротко можна охарактеризувати в такий спосіб. З одного боку, виділені найбільш загальні компоненти й зв'язки, з іншого боку – у ряді досліджень отримані дані, на основі яких можна скласти більше розгорнуту й деталізовану характеристику структури професійного стилю.

У пріоритетній області вітчизняної психології – диференціальної психофізіології – була розроблена концепція індивідуального стилю діяльності, що розуміє як обумовлена типологічними особливостями нервової системи стійка система способів оптимального здійснення діяльності. Відмінна риса цієї концепції - акцент на адаптивній функції стилю, у структурі якого виділяються два компоненти: психофізіологічний і психологічний. (О.Лібін, С.Клімов, В.Мерлін).

Є.Клімов [3] виділив особливості, способи діяльності, які мимоволі або без помітних суб'єктивних зусиль (як би стихійно) провокуються в даній об'єктивній обстановці на основі наявного в людини комплексу типологічних властивостей нервової системи, і позначив їх як ядро індивідуального стилю діяльності. Складовими цього ядра є дві категорії особливостей: 1) особливості, які сприяють успіху в даній обстановці, і 2) особливості, що протидіють успіху. Також наявними є, так звані прибудови до ядра індивідуального стилю, серед них також можна виділити дві категорії: особливості, що мають компенсаторне значення, і особливості, пов'язані з максимальним використанням позитивних пристосувальних можливостей. Є. Клімов затверджує, що не існує індивідуального стилю, однозначно зумовленого тільки природними особливостями людини, і що цей стиль є інтегральним ефектом взаємодії людини із предметним і соціальним середовищем.

О. Лібін [7] сформулював гіпотезу про статус стилю людини, що реалізується у двох аспектах, внутрішньому – через систему спряженості індивідуально-психологічних параметрів, і зовнішньому, у формі різних типів взаємодії індивідуума із середовищем. У внутрішньому статусі він розглядав стильові властивості як механізм сполучення "формальних" і "змістовних" характеристик індивідуальності, які утворюють особливу інваріантну психологічну структуру. Природа стилю в цьому випадку визначається специфікою співвідношення психологічних параметрів прилеглих підструктур індивідуальності – темпераменту, характеру, здатностей і інтелекту. О. Лібін з'ясував, що ряд стильових показників зв'язаний із властивостями нервової системи й темпераменту, що патерни "стиль - характер" і "стиль - темперамент" є більше стійкими комбінаціями, чим "темперамент - характер". Це узгоджується з положенням спеціальної теорії індивідуальності В.М. Русалова (1991) про існування особливого класу формально-програмних властивостей психіки, що охоплює загальні ланки найбільш складних, у тому числі й соціально-групових, програм поведінки. Цей кластер включає такі ознаки, як тип стратегії зняття невизначеності, перевага рангу домінування, а також переваги, пов'язані з відносною перевагою тієї або іншої сигнальної системи.

З урахуванням того, що стиль є одним з найважливіших механізмів сполучення індивідуума з будь-яким видом діяльності, О. Лібін розглядає характеристики зовнішнього контуру як похідні від структурних метапараметрів індивідуальності, таких як інтенсивність - помірність, стійкість - мінливість, широта - вузькість, включеність - дистантність. Семантичне поле метапараметра стилю людини "широта - вузькість" інтегрує в собі також елементи таких понять, як "складність - простота", "цілісність - деталізованість", широта сканування. Як і інші метахарактеристики стилю, "широта - вузькість" проявляється в різних способах взаємодії суб'єкта із фрагментами реальності, наприклад, при скануванні перцептивного поля або при використанні концептуальних систем у процесі оцінювання інших людей.

В.С. Мерлін [6] у структурі стилю діяльності також розглядає типологічні обумовлені прийоми діяльності, засновані або переважно на застосуванні позитивних особливостей реагування, або переважно на компенсації негативних особливостей реагування. Відповідно до цього в структурі стилю виділяються механізми адаптації й компенсації. Структура індивідуального стилю характеризується особливостями співвідношення орієнтовної, виконавчої й контрольної діяльності. В.С. Мерлін однією з умов формування індивідуального стилю розглядає позитивне ставлення до діяльності. Крім того, у контексті розробки проблем інтегральної індивідуальності відзначає, що індивідуальний стиль визначається всіма ієрархічними рівнями індивідуальності.

В індивідуальному стилі поряд з механізмами адаптації й компенсації варто виділити механізми корекції. Завдяки цим механізмам в одних випадках особливості виконання трудових дій обмежуються, а в інших – "підтягуються" до певного рівня. Було б неправильно розуміти це як нав'язування однакових прийомів діяльності особам із протилежними типологічними характеристиками. Мова йде про усунення крайностей і формуванні таких способів виконання трудових дій, які перебувають в оптимальних границях, тобто в межах, що забезпечують із потрібних результатів як по продуктивності праці, так і по якості роботи.

М. Р. Щукін [11] поряд із системою прийомів виконання різних сторін діяльності: особливості виконання виконавчих

і орієнтовних дій, підготовка до роботи, організація робочого місця й дотримання пропонованих вимог, включив у структуру індивідуального стилю й фактори, що визначають його формування, у тому числі властивості різних ієрархічних рівнів індивідуальності, насамперед особистісного й нейродинамічного рівнів, а також такі компоненти індивідуального стилю, як емоційний фактор самооцінки й установки, що виступають як сполучна ланка між особистісним і нейродинамічним рівнями.

На підставі сказаного структуру індивідуального стилю професійної діяльності можна представити в такий спосіб. Індивідуальний стиль являє собою систему прийомів роботи, що характеризують різні сторони діяльності: особливості виконання виконавчих і орієнтовних дій, вибору ситуацій і завдань, організації робочого місця, підготовки до роботи й дотримання пропонованих вимог. Як визначальний компонент у цій системі виступають особливості виконання виконавчих і орієнтовних дій. В основі системи трудових прийомів лежать механізми адаптації, компенсації й корекції. Своєрідність виконання трудових дій, їхнє співвідношення й взаємозв'язок обумовлені впливом властивостей різних ієрархічних рівнів індивідуальності, насамперед особистісного й нейродинамічного рівнів. Як сполучні ланки між цими рівнями виступають такі компоненти індивідуального стилю, як емоційний фактор самооцінки й установки. Вони дозволяють здійснювати, спрямоване вплив властивостей особистісного рівня (як вищезазначеного) на прояви властивостей нервової системи (як нижчезазначеного рівня).

Концепція стилю професійної діяльності (СПД) є подальшою розробкою вітчизняної концепції індивідуального стилю діяльності (ІСД) Є. Клімова й В.С. Мерліна. Поняття "ІСД" утворюється перетинанням понять "суб'єкт" і "діяльність". Переважно розуміння суб'єкта у вітчизняній педагогіці погоджується з наділенням індивіда якостями бути активним, самостійним, умілим у здійсненні різних форм життєдіяльності. Інакше кажучи, становлення суб'єкта пов'язане із соціалізацією індивіда. Провідне місце в такому розвитку належить діяльності суб'єктом якої і є людина. При цьому: стати суб'єктом діяльності значить "...освоїти цю діяльність, опанувати її, бути здатними її здійсненню й творчому перетворенню" (О.М. Леонтьєв).

В.Толочек [8] у своїх роботах розглядав стилі професійної діяльності як інтегральні, ієрархічні біполярні утворення з постійною варіативною мінливістю в границях двох полюсів ("суб'єктивно зручних - незручних" умов, параметрів діяльності), детерміновані не тільки індивідуальністю суб'єктів, але, насамперед, організацією середовища (компонентів діяльності й інтерперсонального простору взаємодіючих суб'єктів).

У нашій роботі стилі професійної діяльності практичних психологів розглядаються як стратегії поведінки в трудовій діяльності, детерміновані індивідуальними й типовими особливостями суб'єктів діяльності, відтворення істотних закономірностей праці в типових комбінаціях.

Слід підкреслити вплив професійно-важливих якостей на прояв стилю професійної діяльності практичних психологів. Існує безліч наукових психологічних видань, в яких досліджуються особистісні особливості психолога, критерії ефективності практичної роботи психодіагноста, розглядаються проблеми ефективності психологічної корекції, а також консультативної роботи практичного психолога (Г.С. Абрамова, Ю.Б. Альошина, Р.С. Немов, Є.І. Рогов та ін.). Резюмуючи вище сказане, можна виділити ряд якостей, які можуть скласти модель ефективного практичного психолога:

1) Емоційно-вольова сфера: саморегуляція, емоційна стійкість, стійкість до стресів, артистичність, визнання своїх помилок, упевненість у собі, самоповага, схильність до домінування, чарівність, доброзичливість, внутрішній локус контролю, позитивний настрій.

2) Комунікативна сфера: уміння керувати, керувати, зацікавленість у спілкуванні, етична життя, приємна зовнішність, емпатійність, тактовність, рефлексія, особиста відповідальність, здатність до підтримання хороших особистих відносин, безоціночність, уважність, відкритість переживання, уміння активно слухати, уміння зрозуміло говорити.

3) Пізнавальна сфера: розуміти наслідки свого впливу, самоосвіта, розуміння себе, захопленість професією, володіння теорією, практика з супервізорів, працездатність, спонтанність, раціональність, альтруїзм, креативність, увага до деталей, творчі здібності, висока фізична активність, професіоналізм, інтелектуальність, гнучкість (як здатність робити одночасно різні справи), здоровий глузд.

Нами було проведено анкетування зі 103 практичними психологами, які мають стаж не менше 3-х років та встановлено наступний розподіл складових професійно-комунікативних здібностей: контактність (76 %), легкість вступу в комунікативні контакти (82 %), здібності тримати комунікативні контакти (92 %), здібності слухати і розуміти інших (94 %), розрізняти змішані та замасковані повідомлення клієнтів (88 %), адекватно розуміти вербальні та невербальні сигнали (72 %), тривалий час утримувати велику кількість інформації (8 %), здатність долати комунікативні бар'єри (82 %), організаторські здібності (8 %), тощо. Таким чином, було визначено, що всі складові професійно-комунікативних здібностей визначаються працюючими практичними психологами як важливі та професійно необхідні для здійснення професійної діяльності.

Високі показники отримані по ряду параметрів: за методикою Кеттелла - "товариськість" (середній бал - 8,79), "емоційна стійкість" (8,79), "нормативність поведінки" (8,61), "сміливість" (8,05), "чутливість" (7,47), "радикалізм" (8,84); за опитувальником Дж.Роттера "Рівень суб'єктивного контролю" - "загальна інтернальність" (8,68); за опитувальником FPI - "відкритість" (9,33). Низькі значення спостерігаються за наступними параметрами: за методикою Кеттелла - "конкретність" (4,42), "довірливість" (4,72), "розслабленість" (4,53), за опитувальником Дж.Роттера "Рівень суб'єктивного контролю" - "екстернальність в області здоров'я і хвороби" (0,98), за опитувальником FPI - "доброзичливість" (3,63), "упевненість в собі" (3,32). Відзначимо, що, згідно з результатами методики Б. Басса "Направленість особистості", у практичних психологів переважають спрямованість на себе (27,2) і на справу (26,97).

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу й урахувавши емпіричні дані, ми виділили наступні динамічні характеристики стилю професійної діяльності практичних психологів:

1) гнучкість (психолог швидко реагує на зміну ситуації, швидко перемикається з одного виду роботи на інший) – постійність (психолог важко пристосовується до ситуації, що змінюється, строго дотримується заздалегідь складеного плану);

2) активність (психолог часто імпровізує, активно приймає участь в діалозі з клієнтом) - пасивність (психолог займає позицію слухача);

3) емоційна стійкість (здатність зберегти оптимальні показники діяльності при впливі емоційних факторів) –

пластичність (поведінка психолога залежить від ситуації);

4) наявність особистісної тривожності (психолога характеризують емоційна напруженість, занепокоєння, підвищена чутливість до невдач і помилок) - відсутність особистісної тривожності (перерахованих вище симптомів немає);

5) рефлексії на себе (при аналізі невдач психолог бере провину за своє й відповідальність за виправлення положення на себе) - спрямованість рефлексії на обставини (психолог розглядає невдачу в такий спосіб: "Буває. Обійдеться") - спрямованість рефлексії на інших (за невдачу психолог перекладає відповідальність за виправлення положення на інших);

6) толерантність (психолог проявляє терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань) – інтолерантність (нетерплячість).

Також ми виділили змістові характеристики:

1) переважна орієнтація психолога: на процес діяльності - на процес і результати діяльності - на результати діяльності;

2) адекватність - неадекватність планування процесу діяльності;

3) оперативність - консервативність у використанні засобів і способів діяльності;

4) досягнення успіху – уникнення невдач в діяльності.

Результативні характеристики:

1) повне рішення проблеми - часткове рішення проблеми клієнта;

2) ефективна реалізація – неефективна реалізація мети діяльності;

3) продуктивність – непродуктивність діяльності.

Отже, результати проведеного дослідження дозволяють виявити три психологічні характеристики стилю професійної діяльності практичних психологів: динамічну, змістовну та результативну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вяткина З.Н. Индивидуальный стиль в педагогическом мастерстве учителя З.Н. Вяткина. – М.: Наука, 1979.
2. Ильин Е. П. Стиль деятельности: новые подходы и аспекты / Е.П. Ильин // Вопросы психологии. – 1988. – № 6. – С. 85 – 94.
3. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности / Е.А. Климов. – Казань, 1969. – 278 с.
4. Либин А.В. Дифференциальная психология. На пересечении европейских, российских и американских традиций. (Homo Unicus). – Эксмо, 2006. – 544 с.
5. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. – М., 1986. – 256 с.
6. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека / Моросанова В. И. – М. : Наука, 2001. – 192 с.
7. Стиль человека: психологический анализ // Сб. ст. / [под общ. ред. А. Либина]. — М. : Смысл, 1998. — 309 с.
8. Толочек В.А. Стили профессиональной деятельности / В.А. Толочек. – М. : Смысл, 2000. – 199 с.
9. Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства: учебное пособие / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. – М., 2001. – 480 с.
10. Щукин М.Р. О структуре индивидуального стиля трудовой деятельности / М.Р. Щукин // Вопр. психол. – 1984. – № 6. – С. 26-32.

Подано до редакції 18.01.2010

РЕЗЮМЕ

У статті характеризуються такі поняття як "індивідуальний стиль діяльності" і "стиль професійної діяльності психологів". Розглядається структура індивідуального стилю діяльності. Виділяються психологічні характеристики стилю професійної діяльності практичних психологів.

Ключові слова: стиль, індивідуальний стиль діяльності, стиль професійної діяльності психологів, діяльність.

С.В. Ковальчук **ВЫЯВЛЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТИЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ** **ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ**

РЕЗЮМЕ

В статье характеризуются такие понятия как "индивидуальный стиль деятельности" и "стиль профессиональной деятельности психологов". Рассматривается структура индивидуального стиля деятельности. Выделяются психологические характеристики стиля профессиональной деятельности практических психологов.

Ключевые слова: стиль, индивидуальный стиль деятельности, стиль профессиональной деятельности психологов, деятельность.

S.V. Kovalchuk **ASCERTAINING PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS' STYLES OF** **PROFESSIONAL ACTIVITY**

SUMMARY

The article characterizes such terms as "individual style of activity " and "the style of psychologists' professional activity". The author analyzes the structure of individual style of activity; ascertains psychological features of practical psychologists' style of professional activity.

Keywords: style, individual style of activity, psychologist's style of professional activity, activity.

